

דליה מרקס

"אארוג, כי אליך נפשי תערוג":

הפרוכת במקדש, אורגותיה וסמליותה*

מאמר זה עוסק בפרוכת של בית המקדש, בייצוגיה, באורגותיה ובסמליותה, כפי שעולה מספרות חז"ל ומהספרות הקרובה לה.⁵ הפרוכת שבבית המקדש הפרידה בין ההיכל לבין קודש הקודשים המקום המקודש ביותר, נמנתה על כלי המשכן שעל הכנתם צוו ישראל:

וְעָשִׂיתָ פְּרֹכֶת תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מְשֻׁזָּר מְעֻשָּׂה חֹשֶׁב יַעֲשֶׂה אֹתָהּ כְּרֻבִים: וְנָתַתָּה אֹתָהּ עַל אַרְבָּעָה עֲמוּדֵי שְׁטִים מְצֻפִים זָהָב וְוִיָּהֶם זָהָב עַל אַרְבָּעָה אֲדָנֵי כָסֶף: וְנָתַתָּה אֶת הַפְּרֹכֶת תַּחַת הַקְּרָסִים וְהִבֵּאתָ שָׁמָּה מִבֵּית לַפְּרֹכֶת אֶת אֲרוֹן הָעֵדוּת וְהִבְדִּילָהּ הַפְּרֹכֶת לְכֶם בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין קֹדֶשׁ הַקֹּדְשִׁים (שמות כו, 31-33).

* הציטוט לקוח מ"שיר הכבוד", שחובר בחוגי חסידי אשכנז במאה הי"א או הי"ב. נהוג לשיר אותו בשבתות בעמידה מול ארון הקודש הפתוח בבית הכנסת, כאשר הפרוכת (גילגולה של פרוכת בית המקדש) מוסטת הצדה ומגלה את ספרי התורה שבהיכל. אני מודה לפרופ' ברכה יניב ולשופטים האנונימיים על הערותיהם החשובות.

1 המאמר מבוסס בחלקו על פרק מספרי: *Tractates Tamid, Middot and Qinnim: A Feminist Commentary*, Tübingen 2013. הספר נכתב כחלק מפרויקט הביקורת הפמיניסטית של המשנה והתלמוד הבבלי, בהנהלתה של פרופ' טל אילן, ומטרתו לספק פרשנות פמיניסטית שיטתית למקורות. לא יידונו כאן פרוכות אחרות, שהיו לפי מסורת חז"ל במקדש (בבלי יומא נד ע"א). ואף לא השאלה שעלתה בספרות התנאים האם הייתה פרוכת אחת או שתיים (משנה, יומא ה, א).

תיאורים מימי הבית השני מלמדים שהפרוכת הייתה אחד מכלי המקדש המרשימים ביותר. באיגרת אריסטיאס מתוארת הפרוכת כמראה "נעים מאד עד שהיה קשה להיפרד ממנו" (פ"ח, מהדורת כהנא, לט). יוספוס פלביוס, שהיה צאצא למשפחת כוהנים, כותב על מלאכת המחשבת של מעשה הפרוכת: "הרכב החומרים לא נבחר בלי מחשבה תחילה, אלא [נעשה] בצלם היקום. נראה כי השני מרמוז לאש, הבוץ לאדמה, התכלת לאוויר, והארגמן לים [...] ברקמת האריג תוארו השמים וכל צבאם, למעט הצורות שבגלגל המזלות".⁶ תיאור זה אינו מופיע, כמובן, בתורה, שבה מוזכרים החומרים שמהם נעשתה הפרוכת, שם גם נאמר שהדוגמה שעליה היא הכרובים ("מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב יַעֲשֶׂה אֶתֶּה כְּרָבִים" (שמות כ"ו, 31)), ואולי אלה הן הצורות המוזכרות אצל יוספוס פלביוס.⁷

רבן שמעון בן גמליאל, שחי בדור חורבן בית המקדש, מתאר את מימדיה של הפרוכת בשמו של שמעון בן הסגן, כך:

רבן שמעון בן גמליאל אומר משום רבי שמעון בן הסגן: פרכת עבייה טפח, ועל שבעים ושתים נימין⁸ נארגת, ועל כל נימא ונימא עשרים וארבעה חוטין; ארכה ארבעים אמה, ורחבה עשרים אמה, ומשמונים ושתים רבוא⁹ נעשית. ושתים עושין בכל שנה, ושלוש מאות כהנים מטבילין אותה (משנה, שקלים ה, ה. בבלי תמיד כט ע"ב).

הממדים המתוארים במשנה זו הם עצומים, וסביר להניח שהם מוגזמים ומטרתם להקנות לפרוכת נופך מיתי.¹⁰ ואכן משנה זו משוקעת בדיון התלמודי בגוזמאות הקשורות בתיאורי בית המקדש, המובאים במסכת תמיד.¹¹ הממונה על עבודת

6 יוספוס פלביוס, מלחמת היהודים נגד הרומאים, ה, ה, 212-214, (תרגום: ל' אולמן), ירושלים תשי"ע, 466-467. הביטוי "למעט הצורות שבגלגל המזלות" עשוי להורות על כך שהחיות היו עשויות בטכניקה אחרת.

7 הפרוכת נזכרת בהקשר למקדש שלמה בדברי הימים ב, ג, 14 (אך לא במקבילה בספר מלכים א). על הפרוכת בימי בית שני, ראו: ש' ספראי, העליה לרגל בימי בית שני, תלאביב 1965, 146-147. יוספוס מזכיר את הפרוכת כחלק מהשלל של טיטוס ברומא (מלחמת היהודים ברומאים, ז, 162).

8 בכתבי היד קאופמן ופרמא של המשנה: "על שבעים ושנים נירים נארגת". ניר הוא חוט השתי של האריגה, כך שלפי מסורת זו האריג כפול בגודלו מהמתואר בנוסח הדפוס, שבה נאמר "נימא", היינו, חוט באופן כללי.

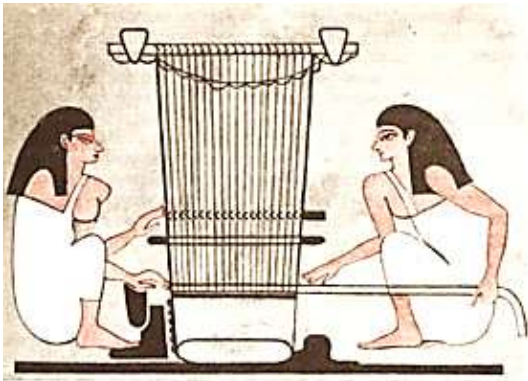
9 בכתב יד מיינך לבבלי תמיד: "ומשמונים ושתים ריבוי נעשית". נראה שהן רש"י בפירושו למסכת שקלים במשנה (ח, ה) והן הפרשן העלום מימי הביניים של מסכת תמיד הכירו מסורת, ולפיה הקיצור הזה משמעו היה "ריבות", כלומר נערות. נראה שנעשה כאן חילוף בין האותיות א' ו'ות' מחמת הדימויון ביניהן או בשל תיקון מצנור.

10 רבי יחיאל בן אשר (הרא"ש) הסביר בפירושו לתלמוד שהפרוכת, כשאר כלי המקדש, הייתה צריכה להיטבל לפני שהכניסוה לשימוש בקדושה. הפרשן מימי הביניים שפירושו מודפס בדפוס וילנא של התלמוד, במקום שבו מודפס בדרך כלל פירוש רש"י (ולהלן: פסבדרש"י) טען, שהיה צורך לטבול את הפרוכת מחשש שאחת מהנערות האורגות הייתה בתקופת הווסת, ומבלי שתשים לב, עלולה הייתה לטמא את הפרוכת. פירוש זה יוחס לרבי אברהם בן דוד מפּוֹשְׁקֶרָה (הראב"ד). יעקב זוסמן מתנגד לייחוס זה. ראו: י' זוסמן, "פירוש הראב"ד למס' שקלים: חידה ביבליוגרפית, בעיה היסטורית", בתוך: ע' פליישר, "י בלידשטיין, כי הרביץ ובי ספטימוס (עורכים), מאה שערים: עיונים בעולמם הרוחני של ישראל בימי הביניים, לזכר יצחק טברסקי, ירושלים 2001, עמ' 145-144. ראו גם: ע' פוקס, "שני פירושים חדשים על מסכת תמיד: פירוש אשכנזי אנונימי ופירוש רבנו שמעיה", קובץ על יד, טו (2001), עמ' 97-141.

11 האטימולוגיה של המונחים "גוזמא" ו"הבאי" הבאים בסוגייה זו כמילים נרדפות במשמעות של הגזמה או לשון משל, אינה קלה לגזירה. ראו: א' בריהודה, מילון בן יהודה, כרך ב, ירושלים תש"ס, עמ' 739, 1026. וראו: ח' גפני, "דיברו חכמים בלשון הבאי", *Jewish Studies: An Internet Journal*, 2009, 8, p. 154.

האריגה מוזכר בין הממונים על עבודות המקדש (שקלים ה, א), ומלאכה זו הקנתה, כפי שנראה להלן, יוקרה רבה לאלה שעסקו בה. כבר התורה מציינת את מלאכת הפרוכת כמלאכה נשית הדורשת ידע וחוכמת לב:

וְכָל אִשָּׁה תַּחְמַת לֵב בְּיָדֶיהָ טוּוּ וַיָּבִיאוּ
מִטּוֹה אֶת הַתְּכֵלֶת וְאֶת הָאַרְגָּמֹן אֶת
תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת הַשֵּׁשׁ: וְכָל הַנָּשִׁים אֲשֶׁר
נָשָׂא לִבָּן אֶתְנָה בְּחֻמָּה טוּוּ אֶת הָעֵזִים
(שמות כה, 25-26).

במזמור המכונה "אשת חיל" מוזכרות אריגה וטוויה כמלאכות נשיות (משלי לא, 13-22). חכמת הלב שהצריכה עבודת האריגה נחשדה לעתים בשימוש שלילי בה, והיא מופיעה למשל בהקשר של עבודת אלילים נשית (מלכים ב, כג, 7).¹² גברים העובדים בטקסטיל זוכים במקרא להתייחסות שלילית (שמואל ב, ג, 29), ואף בספרות חז"ל מלאכת האריגה נחשבת נשית. המשנה במסכת נגעים עוסקת בתנוחות הגוף הנדרשות מאדם החשוד בנגע בפני הכהן הבודק אותו, ומביאה את התיאורים במעין מדריך אבחון רפואי, המתאר את תנוחות הנבדקים כעומדים בפעילויות של יומיומיות רגילות:

כיצד ראיית הנגע? האיש נראה כעודר, וכמוסק זיתים. האשה כעורכת, וכמניקה את בנה, כאורגת בעומדין לשחי, ליד הימנית. רבי יהודה אומר: אף כטווה בפשתן, לשמאלית (נגעים ב, ד).

אולי תיאור זה בא על מנת להרגיע את מי שעומדים בפני בדיקה גופנית, שבוודאי אינה נעימה, ועל כן המשנה מסבירה את תנוחת הגוף של הנבדקים כתיאור של תנוחות גוף שגרתיות.

דימויי נשים אורגות במצרים העתיקה שנמצאו בקבר בני חסן במצרים

12 ראו: R. Patai, *The Hebrew Goddess*, New York 1947, pp. 295-296. בעניין אריגה כמלאכה נשית טיפוסית בעולם העתיק, ראו למשל: M. Dillon, *Girls and Women in Classical Greek Religion*, London 2002, pp. 57-60. גם בספרות החדשה מוצגת מלאכת העבודה העדינה בטקסטיל כמלאכה נשית. בספרה של מיכל גוברין 'השמי' (תלאביב תשנ"ה), גיבורת הספר, עמליה, טווה פרוכת לאורך שבעת שבועות ספירת העומר, ורואה בכך מלאכת תיקון והכנה לקראת התאחדותה עם האל. על האריגה המקודשת בספר זה, ראו: נ' קרן, 'אורגת הפרוכת הניצבת "מול התיבה"', איגוד, ב (2009), עמ' 165-179.

לגבי נשים היא מציינת בין היתר את עמידת האורגת והטווח, שהיו טיפוסיות להן. ומה שנכון היה לגבי עבודתן של נשים בטקסטיל בממד החולין, נכון היה גם בהקשר של הפולחן הדתי. המשנה מציינת שנשים ארגו בעבור בית המקדש (משנה, שקלים, ב, ו).¹³ ברשימת בעלי התפקידים שבמשנה, נשים לא הופיעו ונאמר רק "אלעזר על הפרוכת" (משנה, שקלים, ה, א) אך הן מופיעות בתוספתא (שקלים, ב, ו) ובתלמודים (ירושלמי, שקלים ד, ב, מח, ע"א; בבלי, כתובות קו ע"א).¹⁴ דומה שלא היה ויכוח על כך שנשים הן אלה שארגו את הפרוכת. המחלוקת נסבה רק על הסעיף, שממנו נלקח התשלום בעבור עבודתן. וכך נאמר בירושלמי: שמואל אמר: נשים האורגות בפרכות נוטלות שכרן מתרומת הלשכה. רב חונה: מתרומת בדק הביי. מה פליגי? שמואל עבד לה כקרבן, רב חונה עבד לה כבנין (שקלים ד, ב, מח ע"א).¹⁵ הוויכוח בין שני האמוראים הוא לגבי טיבה של מלאכת האורגות, על השאלה: האם היא דומה לעבודת הקרבנות או לבניין בית המקדש.

הבתולות אורגות הפרוכת

נשוב עתה למשנה ממסכת שקלים המתארת את הפרוכת. כאמור, הפרשנים המסורתיים של המשנה ושל מסכת תמיד בגמרא מתייחסים לנוסח, שכנראה היה המקורי: "ובשמונים ושתים ריבות (לא "ריבוא" כבנוסח הדפוס) הייתה נעשית". דומה שהנוסח תוקן בדיעבד, באופן שהשכיח את נוכחותן של הריבות כמתקנות הפרוכת. יעקב אפשטיין טען שזוהי הוספה פרשנית חיצונית למשנה, היינו, מעין ברייתא, שהוכנסה על ידי חכמי בבל.¹⁶ אם אכן כך הדבר, נוכל לזהות אולי שלושה שלבים בהתפתחות רשימת המועסקים בבית המקדש על פי המשנה והבבלי. על כך עמדה טל אילן – הנשים לא הוזכרו מראש ברשימה שבפרק ו' במסכת שקלים שבמשנה, אחר כך הן הוספו בתוספתא ובתלמודים, ולבסוף נמחקו מן הרשימה (בחילוף של "ריבות" ל"ריבוא"). כל מה שנוותר בידינו הוא לתהות על התהליכים החוץ-טקסטואליים שהביאו לשינויים אלה, בין אם היו הם במודע בין אם לאו.¹⁷

13 ברייתא זו מופיעה גם בבבלי, כריתות קו ע"א, שם נטען שהיא מתייחסת לפרוכת שיועדו לשערי המקדש אבל התשלום בעד הפרוכת שהפריד בין הקודש (ההיכל) ובין קודש הקודשים בא מתשלום בדק הבית, שכן הן נחשבו לחלק מבניין המקדש. ראו: T. Ilan, *Massekhet Ta'anit* (FCBT II/9), Tübingen 2008, p. 295.

14 וראו דיון בהתפתחות המסורות: אילן, תענית, (לעיל, הערה 9), עמ' 296-298.

15 המקבילה בבבלי מפורטת יותר, ראו: כתובות קו ע"א-ע"ב.

16 י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים 1964, עמ' 261; הנ"ל, דקדוקי הירושלמי, א (תרצ"ד), עמ' 261.

17 ש' ליברמן, יוונית ויוונית: מחקרים באורחות-חיים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, תל אביב 1984, עמ' 274-276.

17 ראו: אילן, תענית, (לעיל, הערה 9), עמ' 293-300. *T. Ilan Ilan, Mine and Yours Are Hers: Retrieving Women's History from Rabbinic Literature*, Leiden 1997, pp. 139-143.

מסורות חוץ-חז"ליות אחדות מתייחסות לכך שאת הפרוכת ארגו דווקא בתולות. פסבדורש"י, בפרשנותו על מסכת תמיד מדגיש שאלה היו נערות צעירות, שטרם ראו דם נידה. הוא גורס שזו הייתה מידת זהירות שננקטה כדי להימנע מכך שהפרוכת תיטמא. ציון מידת זהירות זו אינה נמצאת בספרות חז"ל. אולם מסורות המדגישות שבתולות צעירות הן שארגו את הפרוכת מופיעות במאה השנייה לספירה, נזכיר כאן שתי מסורות כאלה.

המסורת הראשונה היא קינה על חורבן בית המקדש באפוקליפסה של ברוך הסורי. חיבור פסיבדואפיגרפי זה מיוחס לברוך בן נריה, סופרו של הנביא ירמיהו, שחי בתקופת חורבן בית ראשון.¹⁸ הטקסט זה מתחיל בתיאור המצור על ירושלים. מלאך נשלח אל תוך קודש הקודשים במטרה להציל את שכיות החמדה של הקודש, ובכלל זה הפרוכת. הוא קובר אותם באדמה, ואז נשמע קול המכריז, שהאל עזב את ירושלים. ברוך נקרא להישאר בעיר, הוא יושב לפני שער המקדש ומקונן.¹⁹ חלקה האחרון של הקינה מוקדש לגינוי הכהנים שהיו "שומרי שוא", והוא קורא להם להשליך את מפתחות המקדש כלפי שמיא. עתה הוא קורא לבתולות, שהיו אמונות על אריגת הפרוכת, להשליך את אומנותן אל האש. הקינה מסתיימת בתיאור הבא:

וְאַתָּן הַבְּתוּלוֹת הָאֲרָגוֹת
בוֹץ וְנֶמְשִׁי עִם זֶהָב אוֹפִיר
מִהֲרִנָּה קִחְנָה הַפֶּל
וְהִשְׁלַכְתֶּן אֶל תוֹךְ הָאֵשׁ
הִיא תֵּבִיאֵם אֶל עוֹשֶׁם
וְלִהְבֶּה תִשְׁלַחֶם אֶל יוֹצְרֵם
וְאֵל יִשְׁלְטוּ בָהֶם אוֹיְבֵים
(ברוך הסורי י, יט)

ברוך, הדובר בטקסט האפוקליפטי, פונה אל הבתולות, שייצרו משי לצורכי המקדש. הבתולות מוזכרות בצמידות לכהנים,²⁰ והן במידה רבה בנות דמותיהם הנשיות. אלא שבעוד שהכהנים מתוארים כשומרי שוא שכשלו בתפקידם, הן אינן סופגות גינוי מן המלאך. אדרבה, הן נקראות לשתף פעולה עמו. האפוקליפסה של ברוך היא בעלת חשיבות רבה, מפני שהיא נוצרה זמן קצר יחסית אחרי חורבן המקדש השני. מובן שאין זה מקור היסטורי, אולם אנו יכולים להסיק ממנו שמקובל היה שנערות ובתולות הן שהועסקו באריגת הפרוכת של בית המקדש.

18 בשנות השבעים של המאה ה-20 התגלתה בירושלים חותמת ובה שמו של ברוך בן נריה, ראו: N. Avigad, *Corpus of West Semitic Stamp Seals*, Jerusalem 1997, p. 111. האפוקליפסה של ברוך (או ברוך הסורי) מתוארכת לראשית המאה ה-2 לספירה, ונכתבה ככל הנראה בעברית. היא השתמרה בתרגומה הסורי, שאף הקנתה לספר את כינויו. ראו: B. Klijn, 'A New Translation and Introduction', in: J. H. Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha*, vol. 1, New York 1983, pp. 616-620.

19 ברוך הסורי, י, ו-יט. מהדורת אברהם כהנא, עמ' שעא-שעב.
20 וראו: אילן, שלי ושלך, (לעיל, הערה 13), עמ' 140.

דימויה של מרים (מריה) אמו של ישו מוצגת בבית המקדש, פרט בציור 'הצגתה של הבתולה' של ג'אקופו טינטורטו (שמן על בד, 1553-1556)

איזכור נוסף לכך שמלאכת אריגת הפרוכת נעשתה בידי בתולות מופיע בטקסט האפוקריפה הנוצרי המכונה הפרוטואוונגליום של ג'יימס, חיבור פסיבדואפיגרפי קדום המתוארך לאמצע המאה השנייה לספירה ומיוחס לג'יימס (יעקב), אחיו של ישוע. מסופר בו על מריה, אמו של ישוע, שהייתה בין הנשים שנבחרו לארוג את פרוכת המקדש. למעשה, לפי המסורת שלפנינו, היא הייתה עסוקה במלאכה זו, כאשר התגלה אליה המלאך גבריאל ובישר לה על לידתו הצפויה של בנה.²¹ וכך נאמר שם:

ודבר מועצת הכהנים היה: הבה נכין פרוכת למקדש האל. והכהן אמר: קראו אלי בתולות שלא נטמאו מבית דוד. והממונים יצאו לדרכם, הם חיפשו ומצאו שבע²² בתולות. והכהן זכר את הילדה מרים שהייתה מבית דוד ולא נטמאה לפני האל. והממונים יצאו והביאו אותה. והם הביאו אותן [את הנערות] אל תוך מקדש האל. והכהן אמר, הטילו לי גורל מי תטוה את הזהב, הלבן, השני, השש, התכלת הארגמן

והתולעת (ראו שמות כה, ד). בחלקה של מרים נפלו הארגמן והתולעת, והיא נטלה אותם ופנתה אל עבר ביתה [...] ומרים לקחה את התולעת וטוותה אותה. עתה נטלה את הכד, ויצאה למלאו במים. והנה, קול קורא: "שלום לך ברוכת החסד, ה' עמך, תבורכי מנשים" (לוקס 1, 28).²³

21 הראשון שקישר בין האמור בחיבור זה לבין אריגת הפרוכת של בית המקדש היה שמואל קרויס, ראו: ש' ליברמן, יוונית ויוונית, (לעיל, הערה 12), הערה 28, עמ' 274.
22 בחלק מכתביהיד מושמט המספר שבע. אולם מהמשך הסיפור ברור, שהיו שם שמונה בתולות ביחד עם מריה (ליברמן, יוונית ויוונית, (לעיל, הערה 12), הערה 29, עמ' 274).
23 הפרוטואוונגליום של ג'יימס, א, 10-11. [תרגום שלי ד"מ].

מסורת זו מדגישה שהנערות שארגו את הפרוכת הן "בתולות שלא נטמאו". הכוונה, ככל הנראה, לנערות צעירות שטרם ראו דם וסת, וזאת לשם משנה זהירות, שלא לטמא את הפרוכת.²⁴ מסורת זו שונה בכמה עניינים מזו הבאה בספרות חז"ל, כאן נאמר שהיו רק שמונה אורגות ולא שמונים ושתיים, כבמסורת חז"ל המשוחזרת, ושכולן באו מזרע דוד המלך.²⁵

מסורת זו אף גורסת, שהבנות עסקו במלאכת הטוויה בביתן ולא בלשכת הפרוכת.²⁶ ראינו, אם כן, שעל אף העובדה שעניין זה אינו מפורש בספרות חז"ל, טקסטים אחדים, שזמן יצירתם סמוך יחסית לחורבן הבית, ייחסו את מלאכת אריגת הפרוכת לבתולות, ועל כן, הייתה זו עבודה רבת יוקרה אבל קצרת ימים. פסבדררש"י מסביר שהאורגות לא רק שהיו בתולות, אלא "נערות שלא באו עדיין לכלל נדות מתעסקות בה שרוצים לעסוק בה בטהרה" (בבלי, תמיד כט ע"ב).²⁷ גם בתרבויות אחרות מודגש גילן הרך של אורגות אביזרי קדושה ובתוליותן.²⁸

אריגת הפרוכת, כאמור, הייתה משימה נשית, אשר ניתנה "לנשים קטנות", לפני שהפכו לנשים ממש. במילים אחרות, חוכמת הנשים (או החוכמה הנשית) נוצלה בה, ללא חשש מטומאת נידה המיוחסת לנשים, שהייתה מטמאת את הפרוכת. או שמא נאמר – הנשים היו נחוצות לשם המלאכה המקודשת אבל לא הנשיות שלהן. בספרה *Spinning Fantasies* כותבת מרים פסקוביץ על האורגות הצעירות באפוקליפסה של ברוך:

Virgins do not reproduce life. They represent the opposite of sexual pleasure, reproduction, and human continuity. Virgins are the type of sexual, that is, nonsexual, being whose presence is appropriate in Baruch's vision of post-destruction world.²⁹

אני מסכימה עם הטיעון של פסקוביץ, שלפיו הבתולות מייצגות שלב בלתי-פעיל של חיי מין, ועל כן הן משמשות דוגמה לשלמות ולטוהרה. אולם, לדעתי, בנוסף לכך הן מייצגות גם הבטחה עתידית לעונג ולפוריות, והדבר היה חשוב לא פחות מפוריות

24 ליברמן, יונית ויונות, (לעיל, הערה 12), עמ' 275.

25 מסורת אחרת, גם אם מאוחרת למדי, הקושרת בין אורגות הפרוכת לבית דוד, מצויה אצל רש"י לדברי הימים א, כ, 5. שם נאמר שאמו של דוד המלך עסקה באריגת פרוכת המקדש.

26 מבחינת הנרטיב הנוצרי, מסורת זו חשובה היא לשם הוכחת בתוליותה של מרים או מריה בעת שקיבלה את הבשורה. 27 בהמשך ממשיך פסבדררש"י על בבלי כט ע"ב, וכותב: "והשתא, לפי מה שפירשתי, אפרש כל סדר הפרוכת מתחילתו ועד סופו". בחלק הזה של הפירוש מתייחס הפרשן לנוסח הנדפס, כלומר, זה שהעלים את הריבות וציין במקומן "ריבוא". מעניין לציין שהרמב"ם מתייחס לעושי הפרוכת ומשתמש לשם כך בלשון זכר (הלכות כלי המקדש, ז, טו).

28 שאול ליברמן משווה בין אורגות הפרוכת במקדש ירושלים לבנות האורגות את ה-peplos - השמלה של האלה אתנה, אף שהוא אינו רואה השפעה ישירה ממסורת זו על רעותה (ליברמן, יונית ויונות, (לעיל, הערה 12), עמ' 275-276; אילן, שלי ושלכם, (לעיל, הערה 13), עמ' 140, הערה 18. בעניין תפקידיהן הטקסיים המיוחדים של בתולות, ראו: R. L. Wildfang, *Rome's Vestal Virgins*, Oxford 2006. על מלבושה של הלנה ולבושם של מקדשי השם, ראו: י' ליבס, 'פרפורייתה של הלנה מטרויה וקידוש השם', עלילות אלהים: המיתוס היהודי, מסות ומחקרים, ירושלים 2008, עמ' 237-298. גם בתקופתנו מלאכות טקסטיל עדינות נעשות, בעיקר בעולם השלישי, על ידי ילדים ובעיקר על ידי ילדות, ולעיתים תנאי עבודתם כוללים ניצול מחפיר.

M. Peskowitz, *Spinning Fantasies: Rabbis, Gender, and History*, Berkeley 1997, p. 162. 29

פעילה. בנוסף, ייתכן שהכנת הפרוכת הנה בבחינת פוריות חלופית, מלאכה יצירתית המביאה בריה חדשה לעולם.

ניתן להמשיך אף ולטעון שבאופן סמלי, הבתולות שארגו את הפרוכת, דומות לה בבתוליותן, שהרי הפרוכת אף היא אסורה לחדירה על ידי זר. רק לאדם אחד, הכהן הגדול, היה מותר במועד אחד ויחיד במהלך השנה, ביום הכיפורים, לעבור אותה ולהיכנס בעדה אל בית קודש הקודשים. הפרוכת היא מטונימית,³⁰ (או סינקדוכית³¹) לקרום הבתולין של הנערות, המייצג מיניות פוטנציאלית ונחשקת אך לא ממומשת. אם כן, הרי שיש דימיון סמיוטי בין הנערות המוגנות על ידי בתוליהן עצמן ובין הדביר המוגן על ידי הפרוכת. מצבן האימקולטי והשלם של הנערות יש בו דימיון למצבו השלם של המקדש, שאין לחדור אל קדושתו שלא כדין. ועל כן, אין זה פלא שחילול בית המקדש נתפש בעיני חז"ל כמעשה אונס אכזרי. אולם סכנה ארבה גם בעולם השלם והבלתי חדיר שאותו תיארו חז"ל. על פי פסבדררש"י למסכת תמיד, על אף מידת הזהירות שננקטה באריגת הפרוכת היא הייתה עלולה להיטמא:

לפי שאי אפשר לאורגן בטהרה שלא תהא נדה אחת מן הנשים האורגות בה ושמא פירסה נדה ולא אדעתה [=שמא קיבלה את הווסת ולא חשה בו], הילכך מטבילין אותה קודם שיפרשוהו נגד הפתח (בבלי תמיד כט ע"ב).

סביר היה הדבר שאורגת צעירה תקבל את הווסת לראשונה במשך עבודתה ולא תחוש בכך, ותגרום לפרוכת להיטמא. ועל אף העובדה שהדבר אינו מצוין בספרות חז"ל הקלאסית, לפי הפרשן של המסכת, זו הסיבה שהיה צורך לטבול את הפרוכת לפני השימוש. ממדי הפרוכת ומשקלה, על פי דבריו של רבן שמעון בן גמליאל, היו, כאמור, עצומים, והיה צורך בשלוש מאות כהנים כדי לבצע את טבילתה במים.³²

עניין זה חושף סתירה מעניינת. מצד אחד הפרוכת נארגה מחומרים יקרים ועדינים באצבעותיהן הקטנות של הנערות האורגות, ומצד שני היא הייתה גדולת ממדים וכבדה מאד (שהרי גם אם הממדים המתוארים מוגזמים הם, חוטי הצמר, ולו הדקים ביותר כאשר הם ארוגים בצפיפות הם אכן כבדי משקל), והיה צורך בכוח רב ומרוכז כדי לטפל בה.

פעמים רבות מוזכר הקשר האטימולוגי והסימבולי בין **text** לבין **textile**. שתי המילים נגזרות מהפועל הלטיני **texere** (לארוג).³³ פעולת האריגה יכולה להיות

30 מטונימיה היא ייצוג של דבר, מושג או עניין באמצעות דבר אחר הקרוב לו בעניינו או בצורתו. וראו: D. Fass, *Processing* *Metonymy and Metaphor*, Greenwich & London 1997.

31 ובהקשר זה, סינקדוכה הוא חלק המעיד על השלם.

32 במספר שלוש מאות נעשה שימוש לציון הגזמה או מספר רב מאד. ישראל זליגמן מנה 28 הזכרות של המספר במקרא ר' 421 הזכרות שלו בספרות חז"ל (י' זליגמן, אוצר המספרים, ניו יורק 1942, עמ' 340-343). גפני מונה מספר גבוה הרבה מכך (גפני, דיברו חכמים (לעיל, הערה 7), הערה 49, עמ' 166).

33 בשפה הפרוטהודו-אירופית המשוחזרת הגזע *tek שימש בהוראת אריגה או קליעה. ראו: J. Eichhoff, *Die Sprache des niederdeutschen Reepschlägerhandwerks*, Marburg 1968, p. 84.

מושווית לפעולת הכתיבה. הנשים האורגות "כותבות" כביכול את הטקסט שלהן על גבי הפרוכת. האורגות עובדות כקולקטיב, וכמו המעתיקים של כתבי יד עתיקים הן שותפות במפעל שימור אדיר אך אינן יוצרות את הטקסט שלהן, ועל כן אינן נזכרות כיחידים. בספרות חז"ל אין אנו מוצאים שם של אף אחת מן האורגות.³⁴ בעניין זה מלאכתן של האורגות אינה שונה מבעלי מלאכות אחרות בתולדות האנושות, שתרמו למפעלים מונומנטאליים מבלי ששם ייזכר. ועם זאת, אולי החלומות והכמיהה הכמוסה של אומניות אנונימיות אלה נארגו לתוך הפרוכת, שהיא כשלעצמה, כפי שנראה להלן אובייקט נקבי למדי.

"מלאכתה שהיא נאה": הפרוכת, תפקידה וסמליותה

עתה נדרש לפרוכת עצמה וננסה לתהות כיצד היא עשויה לזרוע אור על הבנתנו את תפישת המגדר בכל הקשור למקדש ולקודש. כבר הזכרנו שניתן להבין את הפרוכת כעומדת ביחס של מטונימיה לקרום הבתולין של הנערות האורגות, ואולי אף לאורגות עצמן. הפונקציה העיקרית של הפרוכת הייתה להפריד בין ההיכל, שבו היו המנורה, שולחן הפנים ומזבח הזהב ובין הדביר, קודש הקודשים, המקום הקדוש ביותר בבית המקדש, ולמעשה בעולם כולו, ואשר אליו, כאמור, רק הכהן הגדול יכול היה להיכנס ורק ביום הכיפורים (משנה, כלים א, ט).³⁵ כאשר בית המקדש הראשון עמד על תילו, ארון הברית היה מוצב בבית קודש הקודשים. ובתוכו (או בסמוך לו) היו לפי המסורת שרידי קדושה כמו צנצנת המן ומטה אהרון (תוספתא, יומא, ב, טו), ושני כרובים היו מוצבים על הכפורת (שמות כה, 18-20).³⁶ לעומת בית המקדש הראשון, בבית המקדש השני לא היה ארון הברית (תוספתא, סוטה, יג, א), ורק אבן השתייה ניצבה בבסיס קודש הקודשים. בתכנון המקורי, הפרוכת הסתירה את המקום שבו היה ארון הברית עומד, ומעיני הכוהנים הניצבים בעזרה וישראל העומדים בעזרות החיצוניות.³⁷ אולם בימי בית שני, היא "הסתירה" את מה שכבר לא היה שם. באופן זה, הפרוכת לא מנעה את המבט על

34 על נקבת העכביש האורגת כמודל למלאכה נטולת תהילה והדר, ראו: N. K. Miller, 'Arachnologies: The Woman, the Text, and the Critic', in N. K. Miller (ed.), *Poetics of Gender*, New York 1986, pp. 271-293.

35 על הקשר בין יום הכיפורים לבין ממד של בתולין עמד ר' שמואל בורנשטיין מסוכטשוב, שכתב באחת מדרשותיו: "וזהו ענין עשיית - עשרה עמקים עומק אחר עומק עד יוה"כ שהוא בחי' [בחינת] לב, ואז ההרגש הוא מנקודה הפנימית שבלב שאין מגיע לה פגם לעולם, והיא נקראת 'בתולה ואיש לא ידעה', ומשם באה הכפרה" (שם משמואל, חלק המועדים: ראש השנה, יום ב). אני מודה לשרה פרידלנד בן-ארזה על ההפניה.

36 הדעה הרווחת היא שתפקיד הכרובים היה לשמש כיסא לאלוהי ישראל, ראו: מ' הרן, 'הארון והכרובים: משמעותם הסמלית, צורתם, בעיית המקבילות הארכיאולוגיות', ארץ-ישראל, ה (תשי"ט), עמ' 83-90. לאחרונה השיג על כך רענן אייכלר, שטען שיש לראות את הכרובים כשומרים מאגפים, המסוככים על הנוכחות האלוהית בבית משכנה. ראו: ר' אייכלר, 'תפקידי הארון והכרובים', תרביץ, ע"ט (תשי"ע-תשע"א), עמ' 165-185.

37 ראו: מרקס, ביקורת פמיניסטית (לעיל, הערה 1), עמ' 113-115.

הארון ועל כלי הקדושה היקרים, אלא על היעדרם, והפרוכת הסתירה את ההעדר וחיפתה על הריק. כבימי בית ראשון גם בימי בית שני, יכלו בני האדם רק לדמיין את מה שהיה שם, מאחורי הפרוכת, ועתה יכלו לדמיין את מה שכבר אינו נמצא. לפי המשנה, היו מראים לעולי הרגלים את הפרוכת: "אם היתה חדשה שוטחין אותה על גג האיציטבא כדי שיראה העם את מלאכתה שהיא נאה" (משנה, שקלים, ח, ד). מטרת המנהג ומנהגים דומים לו, הייתה להראות את שכיות החמדה של המקדש לציבור (בבלי, מנחות כט ע"א; יומא כא ע"ב), בין אם התקיימו בפועל ובין אם אינם אלא השתקפות מאוחרת על עבודת המקדש, ולאפשר להמוני ישראל לחוש קירבה ואף שיתוף עם הקודש ועם עבודת הכהנים בבית המקדש.³⁸

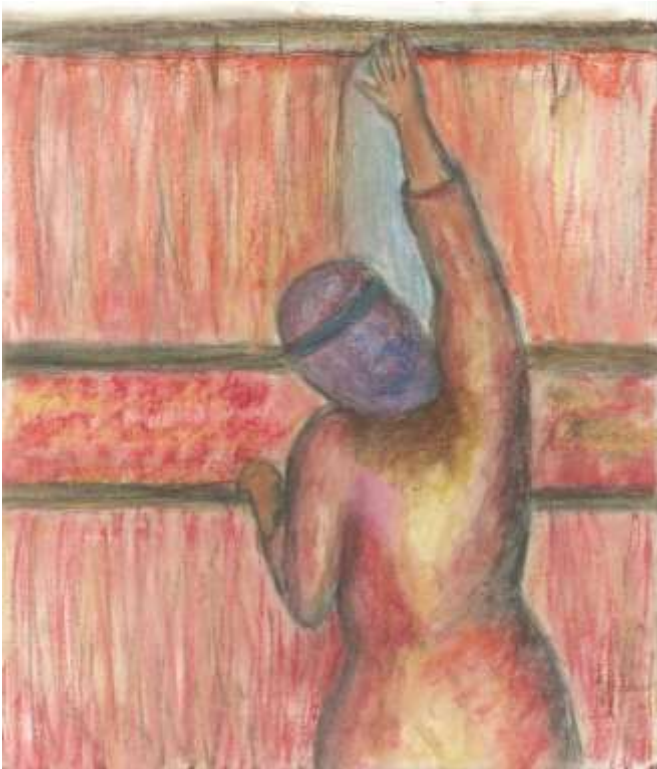
בהיותה חיץ בין ההיכל ובין המקום הקדוש ביותר, המקום שעל פי המסורת ממנו הושתת כאמור העולם, קנתה לה הפרוכת קדושה משל עצמה.³⁹ יתר על כן, על פי התיאור המקראי, דמות כרובים הייתה ארוגה עליה (שמות כו, 31).⁴⁰ ואולי היה זה ייצוג ארוג של דמויות שני הכרובים, העומדים פנים אל פנים ופורשים כנפיהם זה לעומת זה, שהיו במשכן ובתוך הדביר בימי בית ראשון. באופן זה, הכרובים, שבהם אפשר היה לצפות מדי פעם על הפרוכת, הסתירו את מה שכבר לא היה שם בימי בית שני. באופן סמלי, הכרובים הארוגים שעל הפרוכת המירו אולי את הכרובים החסרים, וממילא הבלתי נראים שבבית קודש הקודשים. הפרוכת הייתה, אם כן, לא רק חיץ אלא חפץ הכומס קדושה כשלעצמו ומעביר אותה. היא ייצגה את הזיכרון החי של ההעדר.

ההוראה המקראית לארוג את צורות הכרובים בפרוכת הביכה פרשנים ופוסקים, שכן היא עומדת במתח עם הדיבר השני "לא תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה" (שמות, כ, 3). הרמב"ם, למשל, אינו מציין את הציורוי לארוג את הכרובים בפרוכת. מה גם שאם הפרוכת הייתה אכן בעובי של טפח, כפי שנאמר במסורת של רבן שמעון בן גמליאל, הרי שאולי היה להם נפח, והם היו תלת־ממדיים.⁴¹ ובכל זאת, לפנינו ציווי

38 בעניין שיתוף בני ישראל בחוויית המקדש, ראו: יי קנוהל, 'פולמוס הכיתות בימי בית שני והאסכולות הכהניות שבתורה: שאלת שיתוף העם בעבודת המקדש', תרביץ, ס, ב (תשנ"א), עמ' 139-146. ראו גם הביקורת של פראד על מידת ההיסטוריות של המסורות הללו: S. Fraade, *The Temple as a Marker of Jewish Identity Before and After 70 CE: The Role of the Holy Vessels in Rabbinic Memory and Imagination*, in: L. I. Levine and D. R. Schwartz (eds.), *Jewish Identities in Antiquity: Studies in Memory of Menachem Stern*, Tübingen 2009, pp. 237-265.

39 ב' יניב, מעשה רוקם, תשמישי קדושה מטקסטיל בבית הכנסת האשכנזי, הספרדי והאיטלקי, ירושלים 2009, עמ' 34.
40 על זיהויים של הכרובים, ראו למשל: אייכלר, תפקיד כרובי הארון (לעיל, הערה 31); הרן, הארון והכרובים (לעיל, הערה 31). התיאורים במקרא אינם אחידים, השו' לדוגמה בין התיאורים השונים בספר יחזקאל (א, 10; י, 21; מא, 18-19). יוספוס מסר שצורתם של שני הכרובים שבדביר לא הייתה ידועה, ואיש לא היה יכול אף לנחשה (קדמוניות היהודים, ח, עג). בספרות חז"ל יש התייחסויות אחדות לצורתם, שהייתה כצורת אדם. רבי אבהו טען שיש להבין את המילה "כרוב" כ"ילד" בתוספת כי הדמיון, שכן בבבל קוראים לילד "רביא" (בבלי, סוכה ה ע"ב; בבלי, חגיגה יג ע"ב). תיאורי הכרובים באומנות של בית הכנסת הם מגוונים. על כפורת לארון הקודש מבית הכנסת בטיקוטיץ שבפולין. לדוגמה, מתוארים הכרובים בארבעה אופנים; כאריות, כנשרים, כגריפונים וכבני אדם. (יניב, מעשה רוקם (לעיל, הערה 35), עמ' 183).

41 ראו על כך: רמב"ם, מורה הנבוכים, ב, ו.

רחל גרינבאום, 'אורגות' (2014), שמן על נייר

מן התורה. דומה שחז"ל ראו את מלאכת אריגת הפרוכת כעניין החורג ממלאכה טכנית גרידא. רבי אלעזר מסביר את הביטוי המקראי "מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב" (שמות, כו, 31) המתאר את הכנת הפרוכת באומרו: "מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב". אמר רבי אלעזר: שרוקמין במקום שחושבין" (בבלי, יומא עב ע"ב). דומה שלדידו, הרקמה היא המלאכה הטכנית העוקבת אחרי מעשה החושב של האריגה.⁴²

מה חשבו הממונים על עבודת המקדש ובעקבותיהם חז"ל על שיתופן של נערות צעירות בפעילות המקודשת והמאתגרת של יצירת פרוכת, ועליה דמויות הכרובים? האם הם בחרו בנערות למשימה מתוך הנחה, שהן לא יבינו את המסר המטריד הטמון במלאכתן? האם הבינו את הסכנה הפוטנציאלית בעניין, אבל היו אדישים לתובנות של הנערות מפועלן? או שמא, הם דווקא סמכו ידיהם על התום והמסירות של הנערות, שיבינו על אף גילן הצעיר, את המשמעות הנשגבה של אומנותן? דומה שהתשובות השונות לשאלה יכולות להתקיים בכפיפה אחת.

קריאה נוספת במלאכת אריגת הפרוכת ובסמליותה, שאינה עולה במפורש מן המסורות שהוצגו

42 אין הכרח לקבל את פירושו של רש"י המקטין את משמעות ה"חושבין" באומרו שעניינו: "כסימון הצורה על הבגד בצבע לפני מעשה הרקמה" (יומא, שם).

לעיל, היא שיצירת הפרוכת הייתה מעין בריאת עולם. אם ניתן לפרש כך, הרי שבאריגת דמויות הכרובים, הנערות "ילדו" כביכול, את היצורים השמימיים, והרי לנו פוריות מסוג אחר. אפשר אולי להציע בזהירות רעיון קיצוני אף יותר, שבכך שהאורגות רקמו את הכרובים, הן אף "בראו" אותם באופן סמלי. התלמוד הירושלמי מביא מחלוקת מעניינת בין רבי יהודה לבין רבי נחמיה על מהותו של הציווי המקראי על טיב מעשה הרקמה שעל הפרוכת, והיא מתבססת על תיאור שונה של העבודה בשני פסוקים מקראיים, באחד הוא מתואר כ"מעשה רוקס", ובשני "מעשה חושב":

כתוב אחד אומר: "מַעֲשֵׂה רֶקֶס" (שמות כו, 36) וכתוב אחר אומר: "מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב" (שם, 31). "מַעֲשֵׂה רֶקֶס", פרצוף אחד. "מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב", שני פרצופות. רבי יודה ורבי נחמיה, חד אומר: "מַעֲשֵׂה רֶקֶס" ארי מיכן וארי מיכן [=ארי מכאן, וארי מכאן]. "מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב", ארי מיכן וחלק מיכן. וחורנה [=והאחר] אומר: "מַעֲשֵׂה רֶקֶס", ארי מיכן וחלק מיכן. "מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב", ארי מיכן ונשר מיכן (שקלים ח, ב, נא, ע"ב).

גם אם הפסקה אינה משקפת ויכוח על התיאור הממשי של מראה הפרוכת ההיסטורית מבחינת מסורת הטקסט, שני החכמים הסכימו על כך שהיו לה "שתי פרצופות", ושניהם הסכימו על כך שלפחות, לפי אחד הכתובים, צד אחד שלה היה חלק, אבל לפי הכתוב האחר (מעשה רוקס או מעשה חושב) – נחלקה דעתם. לדידו של רבי יהודה, "מעשה רוקס" שעל הפרוכת היה זהה משני צדיה "ארי מיכן וארי מיכן".⁴³ לעומתו, רבי נחמיה (ובעקבותיו גם רש"י), סבר ש"מעשה חושב" משמעו שבכל אחד מצדי הפרוכת נראתה תמונה אחרת: "ארי מיכן ונשר מיכן". לפחות לפי חכם זה, שני צדדיה היו שונים זה מזה. הצד הפנימי היה מוסתר מעיני כול, ואמצעים מיוחדים ננקטו כדי להבטיח שאיש לא ייחשף לחלקים הפנימיים שבקודש הקודשים.⁴⁴ את חלקה הפנימי של הפרוכת ראה רק הכהן הגדול ביום הכיפורים, ומלבדו באו אתה במגע גם האורגות הצעירות, בעת שעמלו עליה. אולי רשויות בית המקדש, ולחילופין חז"ל, שתיארו את המתרחש במקדש, סברו שהנערות לא יבינו את גודל הדבר, והיחשפותן לפרוכת ולתכניה לא תהא גורמת להן ליוהרה, ושאוּלי תמימותן של הנערות הבטיחה שהן לא יפתחו רעיונות תיאולוגיים מסוכנים, היינו, שהכרובים הם ייצוג של האלוהות, ואולי דווקא תכונות אלה של הנערות הבטיחה הבנה מעמיקה של מלאכתן.

43 אם כך הדבר, הרי שהפרוכת הייתה דומה בכך ללוחות הברית, על התיאור, שהם היו "לְחֹת פְּתָבִים מְשֻׁנֵי עֶבְרִיָּהֶם מִנְּחָה וּמִנְּחָה הֵם פְּתָבִים" (שמות לב, 15), אמר רש"י בעקבות הבבלי בשבת קד ע"א: "משני עבריהם היו האותיות נקראות, ומעשה נסים היה", שני צדי הלוחות כשני צדי הפרוכת הראו אותן צורות.

44 "ולולין היו פתוחין בעלייה לבית קודש הקודשים, שבהן משלשלין את האומנין בתיבות, כדי שלא יזונו את עיניהם מבית קודש הקודשים" (משנה, מידות ד, ה).

אריגה ובריאה

מלאכת האריגה, כשאר עבודות המשכן, מתוארת כנעשית בהשראת האל: חוכמה ותבונה ורוח אלוהים נזכרות בסמוך לביטוי "לְחֹשֶׁב מְחֻשְׁבֹּת" (שמות לא, 3-4), המתייחס, כפי שראינו, למלאכת אריגת הפרוכת.⁴⁵ ולפחות בהקשרים אחדים, מלאכתו של האל בבריאת העולם מתוארת כמלאכת אריגה. דימוי האל לאורג מופיע במדרש:

ומעשה באחד שבא מין אחד ואמר לרבי עקיבא: העולם הזה מי בראו? אמר לו: הקב"ה. אמר לו: הראני דבר ברור. אמר לו: למחר תבוא. למחר בא אצלו. אמר לו [רבי עקיבא]: מה אתה לובש? אמר לו: בגד. אמר לו: מי עשאו? אמר לו: האורג. אמר לו: איני מאמינך, הראני דבר ברור! אמר לו: ומה אראה לך, ואין אתה יודע שהאורג עשהו? אמר לו [רבי עקיבא]: ואתה אינך יודע שהקב"ה ברא עולמו? נפטר אותו המין. אמרו לו תלמידיו: מהו הדבר ברור? אמר [רבי עקיבא] להם: בני כשם שהבית מודיע על הבנאי, והבגד מודיע על האורג, והדלת מודיע על הנגר – כך העולם מודיע על הקב"ה שהוא בראו. אשרי האיש אשר לבו מלאו להתבונן במעשיו להכיר את בוראו, "כִּי מוֹצְאֵי מוֹצְאֵי חַיִּים וְיִפְקֹד רְצוֹן מֵה' " (משלי ח, 35. תמורה, בית המדרש, ח"א, קו).⁴⁶

במדרש זה מוכיח רבי עקיבא ל"מין" הספקן את ודאותו של האל כבורא העולם בכך שהוא משווה את העולם לבגד ואת האל לאורג. כשהוא משוחח עם תלמידיו, מרחיב רבי עקיבא את הדימוי ומלמד, שכל מוצר מעיד על יוצרו. אבל דומה שהבחירה באורג איננה סתמית. מלאכת בריאת העולם מתוארת לעתים כמלאכה הקשורה בטקסטיל ועל שימוש בבדים: "עֵטָה אֹרֶז פְּשֻלְמָה נוֹטָה שְׁמַיִם פְּרִיעָה" (תהלים קד, 2). בפסוק זה האל מתעטף בעולמו. רעיון זה מופיע גם במדרש: "שמים מאי זה [מאיזה] מקום נבראו? מאור לבושו של הקב"ה שהוא לבוש לקח ממנו ופרש כשמלה" (פרקי דרבי אליעזר, ג).⁴⁷

אף למושג "אבן השתייה" יש ממד הקשור בטקסטיל, והוא מוסבר לעתים כאבן שעליה הושתת, כלומר, נארג העולם (ירושלמי, יומא ה, ג, מב, ע"ב).⁴⁸ באופן עקיף, נוצרת כאן אנלוגיה בין האל, שמלאכת בריאת עולמו מושווית לעתים למלאכת האריגה, לבין האורגות היוצרות את הפרוכת, שהן באופן סמלי בוראות עולמות. וראו דבריו של יוספוס המצוטטים בראש המאמר, על כך שהפרוכת נוצרה "בצלם היקום".

45 וראו רש"י על פסוקים אלה.

46 דימוי דומה הובא בספר הכוזרי לרבי יהודה הלוי, מאמר רביעי, כה.

47 ראו: ליבס, עלילות אלהים (לעיל, הערה 24), עמ' 278.

48 ראו: מילון בן יהודה, כרך טו, ירושלים תשי"מ, (לעיל, הערה 7), עמ' 7493; ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 430-431. יהודה ליבס מראה כיצד התפתח רעיון זה של העולם כבושו של האל, האורג האדיר, בספרות הקבלה, עד שהוא מגיע בתורת האר"י לתמונת הצדיקים שהם לבושו של האל בעולם (ליבס, עלילות אלהים, (לעיל הערה 24), עמ' 237-298).

הפרוכת כמהות נשית

מלבד העובדה שהפרוכת נארגה על ידי נשים, הצענו לעיל שיש לה כשלעצמה תכונות נשיות. ממש כשם שתיאורים רבים של נשים מעידות עליהן שהן נתפשו ככלי ועזר (למשל, בבלי, כתובות סז ע"ב). גם הפרוכת היא כלי עזר, תפקידה אינו גלום בה – אלא בכך שהיא מפרידה בין הקודש וקודש הקודשים. אך מתוך עמדה שולית זו היא קיבלה, כמו נשים בעת העתיקה, את משמעותה ואת חשיבותה. במסכת יומא שבבבלי מובא תיאור של הכרובים בבית קודש הקודשים, בדי [קורות] הארון והפרוכת שכיסתה אותם:

רב יהודה רמי: כתיב: "וַיֵּרְאוּ רָאשֵׁי הַבָּדִים" (מלכים א, ח, 8), וכתוב: "וְלֹא יֵרְאוּ הַחוּצָה" (שם). הא כיצד? נראין ואין נראין. תניא נמי הכי: "וַיֵּרְאוּ רָאשֵׁי הַבָּדִים" (שם). יכול לא יהו זזין ממקומן? תלמוד לומר: "וַיֵּאָרְכוּ הַבָּדִים" (שם), יכול יהו מקרעין בפרוכת ויוצאין? תלמוד לומר: "וְלֹא יֵרְאוּ הַחוּצָה" (שם). הא כיצד? דוחקין ובולטין ויוצאין בפרוכת ונראין כשני דדי אשה, שנאמר: "צָרוּר הַמֶּר דֹּדֵי לִי בֵּין שְׂדֵי גְלִי" (שיר השירים א, 13). אמר רב קטינא: בשעה שהיו ישראל עולין לרגל, מגללין להם את הפרוכת ומראין להם את הכרובים, שהיו מעורים זה בזה, ואומרים להן: ראו חֲבַתְכֶם לפני המקום פְּחַתְכֶם זכר ונקבה. מתיב [משיב] רב חסדא: "וְלֹא יָבֹאוּ לְרֵאוֹת פְּבַלְעָ אֶת הַקֶּדֶשׁ" (במדבר ד, 20). ואמר רב יהודה אמר רב: בשעת הכנסת כלים לַנְּתִיקָה שלהם. אמר רב נחמן: משל לכלה. כל זמן שהיא בבית אביה צנועה מבעלה, כיון שבאתה לבית חמיה אינה צנועה מבעלה (יומא נד ע"א).

רב יהודה מציג סתירה המצויה לכאורה בפסוק ממלכים: כיצד ייתכן שעמודי הארון נראים ואינם נראים, הוא מסביר שהכוונה היא שהם נראו מבעד לפרוכת ומראם היה "כשני דדי אשה". דבר זה מחזק את האופי הנשי של הפרוכת עצמה. הפרוכת הסתירה את הכרובים "שהיו מעורים זה בזה", על פי רש"י שרואים בהזדווגות.⁴⁹ כזכור, בימי בית שני, הפרוכת הסתירה את מה שאינו נמצא עוד בתוך הדביר, כלומר, הפרוכת שסיפחה אליה את הקדושה, היא עצמה ההתרחשות המקודשת. גם דימוי "הנְתִיקָה" שאליו מכניסים את הכלים אינו מתיר מקום לספק לכך, שמדובר בדימוי נשי. הדימוי של יחסי אלוהים וישראל כיחסי חתן וכלה אינו נדיר, כמובן, במקורותינו. אלא שכאן היחס הוא הפוך. מכמני המקדש המייצגים את האלוהות במשל של רב נחמן מדומים לכלה, ואילו ישראל שבאים לראותם מדומים לחתן. במקום אחר טענתי שבית קודש הקודשים נושא גוון ארוטי מובהק, וכי הארוטיות המסוימת הזו היא במידה רבה נשית.⁵⁰ הפרוכת, ששאבה את

49 רש"י ליומא נד ע"א מפרש את "מעורים" כ"לשון דיבוק".
50 ראו על כך בהרחבה: מרקס, ביקורת פמיניסטית (לעיל, הערה 1), עמ' 119-127.

קדושתה מבית קודש הקודשים, הדביר הפנימי שאותו היא כיסתה, היא מטונימית באופן מסוים לקודש הקודשים עצמו. כמו נשים, גם הפרוכת עשויה להיפגע כתוצאה מתקיפה וכיבוש. היא עשויה מחומר יקר ונשגב, אבל זהו גם חומר פגיע למדי. כאשר חז"ל דנים בכיבוש בית המקדש השני ובהריסתו, הם מתארים את קריעת הפרוכת:

טיטוס הרשע, שחירף וגידף כלפי מעלה מה עשה? תפש זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה ונטל סייף וגידר את הפרוכת ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא וכסבור הרג את עצמו (בבלי, גיטין נו ע"ב).⁵¹

אישה טווה אריג בכפר יארי בצפון הודו (2006; צילום: shefshef)

פריצתו הפרועה של טיטוס וחדירתו לבית המקדש מתוארות כגיבוב ועקימה של מעשים מיניים אלימים, גידור (או גידוד) הפרוכת מתואר כמעשה אונס פרוע.

51 לסיפור זה מקבילות רבות, וביניהן: מקבילות בספרי האזינו, שח; בראשית רבה י, ז; ויקרא רבה כב, ג; איכה רבה ד, ג; קהלת רבה ה, ח. וראו: פירוש מרגליות לויקרא רבה, ירושלים תשנ"ג, עמ' תצט-תק.

הפרוכת קשורה באופן יסודי לדם, בעת הפולחן הוזה עליה דם הקרבנות, ובעת עשייתה הייתה סכנה שטיטמא בדם הנידה. עתה היא נפגעת מסוג שלישי של דם, היא מדממת כתוצאה מפגיעתה הרעה של חרבו של טיטוס. חילול הפרוכת נראה מתואר כחילולה האכזרי של אישה.

על אף שמאמר זה מתמקד במסורות הרבניות לגבי הפרוכת וצדדיה המגדריים, מעניין להזכיר שבספרות הנצרות המוקדמת, הפרוכת הייתה מטונימית לישוע. לפי האוונגליונים הסינופטיים, הפרוכת נחתכה לשניים בשעת מותו: "ישוע צעק בקול גדול ונפח את רוחו. ופרכת המקדש נקרעה לשנים, מלמעלה עד למטה" (מרקוס, טו, 37-38, וגם לוקס, כג, 45; מתי, כז, 51). הוא אף מצוטט כמי שהצהיר: "ויוסף ישוע וידבר אליהם אמן אמן אמן אמן אמן אמן אמן אמן הוא פתח הצאן: כל אשר באו לפני גנבים המה ופריצים והצאן לאשמעו לקולם: אנכי הפתח איש פיבוא בי וישע ובצאתו ובבואו ומצא מרעה (יוחנן י, 9-7).⁵²

על-פי דברים אלה, ישוע ראה את עצמו בתפקיד עזר ותיווך בדומה לשער המפריד בין הפנים והחוץ. על אף שהוא היה גבר, הגבריות שהוא ייצג הייתה פגיעה וחלשה. לדברי תיאורטיקניות פמיניסטיות אחדות ישוע עצמו היה בעל תכונות נשיות, כמה מהן אף הראו שהדימויים של ישוע באמנות הם פעמים רבות נשיים.⁵³ מיכה קרטור אף טען שישוע היה אישה וייצג התגלמות בבשר (incarnation) של אלוהות נשית.⁵⁴

* * *

במאמר זה נבחן אחד מכלי הקודש של בית המקדש, הפרוכת. ראינו את ייצוגה הסמיוטי הנשי של זו, וכיצד הוא עשוי לזרוע אור על סמליותו של בית המקדש כולו. דנו בעובדה שאורגותיה של הפרוכת היו נשים קטנות, שנשיותן עודה בכוח ולא בפועל. ראינו שניתן להקביל, ולו באופן עקיף ובלתי מפורש, בין מלאכתן הצנועה ובין מלאכת בריאת העולם.

הפרוכת של המשכן, ואחר כך של בית המקדש אבדה עם חורבנו. מאוחר יותר החליפה אותה באופן סמלי הפרוכת המבדילה בין ארון הקודש לבין אולם התפילה בבתי הכנסת. ובכך כמוה כשאר אביזרי קדושה, שתורגמו מעולם בית המקדש אל המקדש מעט, בית הכנסת.⁵⁵ הפרוכות בבתי הכנסת הן מכלי הקודש היקרים ביותר (הן

52 יוחנן י, 9-7. תרגום פראנץ דעליטש. ראו: י"י יובל, שני גויים בבטן: יהודים ונוצרים, דימויים הדדיים, תל אביב 2000, עמ' 61-62. וראו גם הפניות למחקר נוצרי על קריעת הפרוכת בשעת מותו של ישוע.

53 ראו לדוגמה: J. Bledsoe, 'Feminine Images of Jesus: Later Medieval Christology and the Devaluation of the Feminine', *Intermountain West Journal of Religious Studies*, 3, 2011, pp. 33-58.

54 לדוגמה: M.D. Carter, 'Reconsidering the Maleness of Jesus', *Journal for Biblical Manhood and Womanhood*, 13, 2008, pp. 27-41.

55 יניב, מעשה רוקם (לעיל, הערה 35), עמ' 34.

בחומר, הן ללב), והן נארגות בדרך כלל מחומרים יקרים. רבות מהן נתרמות בהקשר של אירוע מיוחד ונעשות בעבודה ממושכת ואוהבת.⁵⁶ הפרוכת דהאינדא אינה נושאת רק את שמה של בת דמותה הקדומה והמונומנטלית אלא במידה רבה, גם את החשיבות שהוקנתה לה באותם מקדשי מעט שהקימו היהודים בהיעדר בית המקדש.⁵⁷

אחרית דבר

לאחר סיום כתיבת המאמר, סיפר לי פרופ' שלום צבר מן האוניברסיטה העברית על מנהג ידוע בפולין להעניק לאב חשוך בנים את פתיחת ארון הקודש כסגולה לפוריות. בקהילות ספרד והמזרח, לעומת זאת, היה נהוג "שמי שנכנסה אשתו לחודש התשיעי לעיבורה נזהר לעשות בחודש ההוא מצות פתיחת ההיכל, והוא מנהג יפה, ויש לו סמך על דרך הסוד".⁵⁸ פתיחת הארון או הפרוכת היא בבחינת סגולה לפתיחת הרחם במקרה של המתקשה להתעבר ובמקרה של אישה לקראת לידה. מנהגים אלה מחזקים את הטענה, שהועלתה במאמר זה, שהחדירה בעד הפרוכת נתפשה כפעולה שיש בה ממדים ארוטיים של הפריה ופוריות. סמליות זו של הפרוכת של בית המקדש לא חדלה גם בבתי הכנסת של עדות ישראל.

56 התיאור המוקדם ביותר של חומרים יקרי ערך ששימשו להכנת פרוכת של בית כנסת מופיע ברשימת כלי קודש של בית הכנסת הבבלי בפוסטאט שבמצרים משנת 1080; ראו: יניב, מעשה רוקם, (לעיל, הערה 35), עמ' 34-41.
57 ראו: B. Yaniv, 'This is the Table that Stands before the Lord': On the Synagogue Bimah and Teivah Cover, *Review of Rabbinic Judaism*, 14, 2011, pp. 208-220.
58 ר' עמאר (עורך), ספר מנהגי החיד"א, ירושלים תש"ן, א, עמ' קצט. ראו: ש' צבר, א' ארזי, א' בר-לבב ור' ויינשטיין (עורכים), מעגל החיים: קהילות ישראל במזרח במאות התשעעשרה והעשרים, ירושלים תשס"ו, עמ' 32. כמו כן, במנהגים שרווחו בקרב יהודי תימן וגרוזיה כוסה ראש היולדת בפרוכת כסגולה ללידה קלה.